

şa oğlu Mustafa Bey camileri mevcuttu. Adada ise 15-16.000 nüfus ile otuz altı köy vardı. Bu dönemde ada halkına yetecek kadar buğday ve arpa elde ediliyor, bunun dışında bol miktarda şarap, zeytinyağı, ham ipek, pamuklu ve kırmızı boya üretiliyordu. XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlı donanmasının önemli bir üssü olan Ayamavra'da askerî ve sivil büyük mimarlık faaliyetlerine girildi. Şehre su getirmek için çalışmalar yapıldı ve Osmanlı mühendisliğinin bir hârikası olan 360 kemerli su yolu inşa edilerek 3 km. ötedeki gür bir kaynaktan gerekli su sağlandı (BA, MD, VI, s. 129, hk. 273). Ayrıca İnebahtı Savaşı sırasında kuşatılan Ayamavra'nın surları 1572-1574'te Kaptanıderyâ Kılıç Ali Paşa'nın nezâretinde bütünüyle yenilendi. Yeni kale düzgün olmayan bir altıgen şeklinde olup uzunluğu 220 m., genişliği ise 150 m. kadardı.

Osmanlı coğrafyacıları, Batı Balkanlar'da İslâmiyet'in ileri karakolu durumundaki Ayamavra'dan çok az bahsediler. Pîrî Reis, alçak bir yerde bulunan kalenin iki tarafında köprüsü olduğunu, ana karaya bağlanan asma köprüünün gemilerin geçişi sırasında açılıp kapandığını belirtir (*Kitâb-ı Bahriye*, s. 323-326). Aynı bilgiyi Kâtib Çelebi de tekrarlar. 1670-1671'de burayı gezen Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, şehirde nisbeten fazla sayıda müslüman cemaati bulunuyor ve burada beş cami, yeni inşa edilmiş güzel bir mescid, bir medrese, iki mektep, hamam ve çok sayıda çeşme yer alıyordu. Evliya Çelebi müslüman halkın yoğun olarak sur içinde ve Osmanlı dönemi öncesine ait 200 kadar taş binada oturduklarını, bir kısmının da kırk elli kadar ahşap evin bu-

lunduğu Şehidlik Varoşu'nda hristiyanlarla birlikte yaşadıklarını belirtir. Şehrin en büyük dış mahallesine Taşra Varoş dendiğini ve burada 300 ev, bir mescid, tekke, mektep ve iki han bulunduğunu yazar. Diğer taraftan şehrin dördüncü parçasını teşkil eden Levkada Varoşu'nda tamamıyla gayri müslimlerin yerleşmiş olduğunu ve burada yirmi kilisenin bulunduğunu kaydeder ki bu bilgilerden şehirde 6000 dolayında nüfusun mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ondan altı yıl sonra burayı gezen Jacop Spon ve George Wheeler ise kale ve varoşun 5-6000 kişilik Rum ve Türk nüfusu içine aldığını kaydetmektedirler. Ayrıca 1670 tarihli Osmanlı bütçesine göre kalede 285 kadar da muhafız bulunmaktaydı.

Ada, XVII. yüzyıldan itibaren artan vergiler, idarî bozukluklar, korsan baskınları, iklim şartlarının kötüleşmesi ile mahsül miktarının azalması gibi ekonomik ve sosyal sebeplerle gittikçe gerilemeye başladı ve nüfusta hızlı düşüşler görüldü. 1684 yazında bir Venedik donanması şehri topa tuttuktan sonra işgal etti. Şehri ele geçiren Venedikliler, burayı askerî bir üs haline getirerek müslüman ahalisi Osmanlı topraklarına, hristiyanları da adanın başka bölgesine naklettiler. 1699 Karlofça Antlaşması ile de ada tamamen Venedik'e bırakıldı. Venedikliler XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı kallesini Batı stilinde yenilediler ve eski iç kaleyi ortadan kaldırdılar. Eylül 1715'te burası yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçti ve derhal adanın nüfus ve vergi tesbiti yapıldı. Tahrir komisyonu şehri oldukça ıssız buldu ve otuz iki köyünde yaklaşık 4900 kişi kaydedebildi (TK, TD, nr. 87). 1718'de Pasarofça Antlaşması ile ada Venedik'e terkedildi ve 1797'ye kadar onların elinde kaldı. 1768 Venedik sayımında adada 11.702 kişi ve otuz bir köy tesbit edildi. 1797'de Fransızlar tarafından işgal edilen ada 1800 yılında Osmanlı-Rus müşterek kuvvetleri tarafından alındı ise de 1807'de tekrar Fransızlar'ın eline geçti; aynı yıl içinde Yanıya Valisi Tepedelenli Ali Paşa tarafından kuşatıldı fakat alınamadı. Bir süre sonra İngilizler'in eline geçen ada, 1864'te burayı ve diğer İyon adalarını Yunan Krallığı'na terketmelerine kadar onların hâkimiyetinde kaldı. 1825'te büyük bir zelzele ile harap olan Osmanlı su yolu, yakın zamanlara kadar karayolu olarak kullanıldı, daha sonra da adayı Yunanistan'a bağlayan yolun altında kaldı. 1879-

da 23.083 olan ve 1940'ta 31.064'e varan nüfus 1971'de 24.580'e 1981'de ise 21.863'e düştü. Osmanlı döneminden kalan üç kale bugün harap bir haldedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 561, 1348, 15190; BA, MD, VI, s. 129, hk. 273; XIX, XX; BA, TD, nr. 367; TK, TD, nr. 77, 87; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 631-637; Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, İstanbul 1935, s. 323-326; J. Spon — G. Wheeler, *Italianische, Dalmatische, Griechische und Orientalische Reise-Beschreibung*, Nürnberg 1681, I, 29; D.T. Ansted, *The Ionian Islands in the Year 1863*, London 1863, s. 125-228; A. Grasset St. Sauveur, *Voyages dans les îles et possessions ci-devant vénétienues du Levant*, Paris 1800, s. 337 vd.; K. G. Macheiras, *To en Levkâdi frourion tis Aghias Mavras*, Athens 1956; P. G. Rontogiannis, *Istoria tis nisou Levkados I*, Athens 1980; Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Ait Notlar ve H. 1079-1080 (M. 1669-1670) Mâlî Yılına Ait bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", *İFM*, XVII (1956), s. 278; a.mlf., "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Dair Muhâsebe Bilâncoları", *TTK Belgeler*, I/1 (1964), s. 101; Machiel Kiel, "Leukas / Santa Maura, een Turks-Venetiaanse grensvesting", *Jaarboek Stichting Menno van Coehoorn*, 1976, s. 58-64; a.mlf., "Leukas", *El²* (İng.), V, 725-728; Mahmut H. Şakiroğlu, "1503 Tarihli Türk-Venedik Andlaşması", *VIII. TTK Bildiriler*, III (1983), s. 1559-1569; *Turski Izvori za Balgarskata Istorija*, Sofia 1986, VII, 21-128; *Megalê Elinikê Enkyklopaideia*, Athens 1931, XVI, 28; *EBr*, XIII, 998-999.



MACHIEL KIEL

ÂYAN

(آيآن)

Osmanlılar'da
şehir ve kasabalarda
devletle halk arasındaki ilişkileri
düzenleyen kimselere verilen ad.

"Göz" anlamına gelen Arapça *ayan* kelimesinin çoğulu olan *âyan eşraf, vücûh* ve *erkân* ile eş anlamlıdır. Özellikle halkın gözünde soy sop ve itibarca sıvırlmış olanlar için kullanılır: A'yân-ı Kureyş, a'yân-ı belde, a'yân-ı karye, a'yân-ı mahalle gibi. İlk İslâm devletlerinde görülen âyan, Osmanlılar'a Anadolu Selçuklu Devleti'nden geçmiştir. Osmanlı Devleti'nde de diğer devletlerde olduğu gibi çok geniş mânada kullanılmıştır. Tarihî belgelerde voyvoda, mütesellim, muhasıl, mutasarrıf ve vali olarak görülen yerli hânedanlar, aynı zamanda âyan, derbeyi veya mütegalibe tabirleriyle de ifade edilmektedir. Ayrıca molla, kadı, müftü, müderris, seyyid ve tarikat şeyhi gibi ilmiye mensupları, kethüdâyeri ve yeniçeri serdari gibi kapıkulları ve

Ayamavra'daki Osmanlı surlarından bir görünüş (M. Kiel arşivi)



bunların mâzul ve emeklileri ile çocukları, kasapbaşı ve bakkalbaşı gibi esnafın önde gelenleri, zahireci, kuyumcu, sarraf, bezzaz ve çuhacı gibi tüccar ve mültezimler âyandan sayılmıştır. Osmanlılar'da bunların hepsine birden "a'yân-ı vilâyet" adı verilmekteydi.

Osmanlı taşra idaresinde vali, mutasarrıf, mütesellim ve voyvodalar merkezden tayin edilirdi. Bu yöneticilerden başka her şehir ve kasabada a'yân-ı vilâyet arasından seçilen bir âyan bulunurdu. Merkezî hükümete karşı halkın ve halka karşı da merkezî hükümetin temsilcisi durumunda bulunun ve halk ile devlet arasındaki işleri yürüten kimseye baş âyan, reis-i a'yân, aynü'l-a'yân veya resmî âyan adları verilirdi. Âyanlığın bir kurum halini alması ile resmî âyanlığın ortaya çıkması arasında yakın bir ilgi bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde kurumlar görevlerini gereği gibi yaptıklarından âyanın toplum içindeki nüfuzu oturduğu yerleşim merkezinin sınırları dışına taşmazdı. Âyan, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren memleketin idaresinde ve nizamında aksaklıkların belirmesiyle önem kazanmaya başladı. Bu devirde halk ile devlet arasındaki işlerde aracı ve iş takipçisi olarak faaliyet gösteren âyanın, bulunduğu yerin çeşitli ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyyet ve nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatlarını tesbit etmek, bilirkişilik yapmak, bazı vergilerin tahsil edilme zamanını belirlemek, kötü idarecilerin azledilmeleri ve yerlerine iyi yöneticilerin tayin edilmeleri yolunda şehir sakinlerinin isteklerini İstanbul'a arz etmek gibi fonksiyonları vardı. Özellikle bir bölgede yapılacak iltizam valisi ve kadıların muhabatı baş âyan idi. Bu sebeple halkın vekili sıfatıyla memleketin yetkilileriyle bir araya gelerek meseleleri hallederdi.

Âyanların, 1559'dan itibaren Anadolu'ya yayılan kapukulları ile diğer askerîlerin ve emeklilerinin murâbaha* ve iltizam* yoluyla iktisadî yönden güçlenerek kendilerine katılması sonunda önemleri arttı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında âyan, iltizama katılmak ve çiftçiye borç para vermek suretiyle servetini çoğaltıp topraklarını genişletti. Bunun yanı sıra bazan bozulan işini düzeltip devam ettirebilmek, bazan da nakdî vergisini ödeyebilmek amacıyla borç alan halkı kendine daha bağımlı hale getirdi. Bu şekilde âyan iktisadî ve içtimâî bakımdan

giderek güçlendi. Aynı devredeki suhte* ve levent isyanlarında ehl-i örf*e karşı isyancıları desteklemesi ve hatta bazan zorba yöneticilere karşı mücadele etmesi, âyanı himaye arayan halkın koruyucusu durumuna getirdi. XVII. yüzyılda görülen Celâlî isyanları ve timar*lı sipahiliğin ihmal edilmesi yüzünden boş kalan timarlar iltizama verilince, mültezimlik yoluyla köylüye âdeta hâkim olan âyan, toprağını terkeden çiftçi ve leventlerin kendisine sığınması ile, çalışan ve savaştan nüfus bakımından da kuvvet kazandı. Âyan, zenginliği ölçüsünde maiyetindeki sekban ve levent sayısını da arttırdı. Öte yandan paşmaklık* ve arpalık* olarak verilen topraklara umumiyetle yerli âyanın voyvoda ve mütesellim olarak tayin edilmesi, bunların idarî yönden de güçlenmelerine imkân verdi. Böylece âyan içtimâî, iktisadî ve askerî güçlerine idarî yetkiler de katarak bölgelerinin merkezle olan münasebetlerinde en kuvvetli temsilci durumuna gelmeye başladı.

1683'te başlayan II. Viyana Kuşatması dolayısıyla ortaya çıkan malî sıkıntıyı gidermek için 1695 yılından itibaren bazı mukâtaa*ların mülküne adı verilen bir usulle ve kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmesi, âyanlığın gelişmesinde önemli derecede rol oynadı. Çünkü âyan, mülküne uygulaması sayesinde bölgelerindeki gelir kaynaklarının kontrolünü ve intifâ hakkını sağlamlaştırdı irsen devam ettirme imkânı ile devlete ait bazı yetkileri kullanma fırsatını ele geçirdi.

Öte yandan âyanlar, devletin 1683'ten 1718'e kadar cephelede uğradığı yenilgiler ve mâruz kaldığı malî buhranlardan dolayı, vergi tahsil etmek ve malîyeye borç para vermek suretiyle daha da önem kazandılar. Ayrıca XVIII. yüzyıldan itibaren savaşlarda da hizmet ettiler. Böylece taşra idaresinin yanı sıra savaş ve askerlik bakımından da önem kazanan âyanlar, devam eden İran savaşları sırasında 1726 yılından itibaren Bâbü'lî tarafından beyler beylik ve sancak beyliği gibi önemli görevlere getirildiler. Böylece cemiyetin raiyyet kesiminden askerî zümre kısmına dahil oldular; bu şekliyle de âyan sıfatını kaybettiler.

XVIII. yüzyıl ortalarına doğru, Bâbü'lî'nin taşradaki gücünün giderek azalması ve bir âyan ailesinin kendi bölgesinde devamlı olarak yöneticilik yapması sonunda âdeta bir hânedan hüviyeti taşıyan büyük aileler ortaya çıktı.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren âyan kelimesi yeni bir anlam kazandı. Bu ye-

ni statüde iyice güçlendikleri görülen âyanların başlıca görevleri, şehir ve esnaf için gerekli malları sağlamak, erzak ve ham madde fiyatlarını tayin etmek, kamu binalarının inşaa ve tamirini yapmak, eşkiya yakalamak ve cezalandırmak, orduya asker sağlamak ve bu askerlerin ihtiyacını görmek, ordu tayinat ve mühimmatının taşınması için hayvan tedarik etmek, İstanbul'a erzak ve koyun göndermek, İstanbul baruthânesinin güherçile ihtiyacını karşılamak, bazan gemi yapmak ve gemi yapımı ile ilgili malzemeyi temin etmek, vergi ve mukâtaa gelirlerini toplamak vb. idi.

Merkezî otoritenin zayıf oluşundan faydalanan âyanlar, bir yandan görevlerini yürütürken çok defa da haklı veya haksız kendi menfaatlerini gözetmişlerdir. Taşradaki otorite boşluğunu dolduran âyan, eşraf, hânedan ve derebeyi aileleri memleketin birçok yerinde varlık ve üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi. Bunlar arasında Tuzcuoğulları Rize dolaylarında, Canikli Hacı Ali Paşa ve oğulları Samsun ve çevresinde, Çapanoğulları Yozgat yöresinde, Zennecizâdeler Kayseri'de, Müderriszâdeler Ankara'da, Kalyoncuoğulları Bilecik'te, Kanlızâde Balıkesir'de, Karaosmanoğulları Manisa ve çevresinde, Kâtiboğulları İzmir'de, Yılanlıoğulları Isparta'da, Tekelioğulları Antalya'da, Menemencioğulları ile Kozanoğulları Çukurova'da, Azmzâdeler Suriye'de, Babanzâdeler Kuzey Irak'ta, Tirsiniklioğlu ile Alemdar Mustafa Rusçuk dolaylarında, Pazvandoğlu Vidin'de, Tepeledenli Ali Paşa ile oğulları da Yanya ve çevresinde ün kazanmışlardı. Öyle ki bazı âyanların halk edebiyatına konu olacak kadar şöhetleri yayılmıştı.

Başlangıçta bir bölgenin resmî âyanının belirlenmesi maksadıyla bir seçim düzenlendiği bilinmektedir. Ancak âyanlık seçimleriyle ilgili bir nizamnâmeye henüz rastlanmadığı için bu seçimlerin süresi, esasları ve nasıl yapıldığı açık ve kesin bir biçimde tesbit edilememiştir. Âyanlık seçimlerine aday olarak a'yân-ı vilâyet arasından isteyenler katılmıştır. Ancak bu seçimlere seçmen olarak kimlerin katıldığı kesin olarak belirlenememiştir. Bu hususta seçimlere seçmen olarak sadece halkın, yalnız vilâyet âyanının ve son olarak da hem ahalinin hem de vilâyet âyanının katıldığına dair farklı bilgilere rastlanmaktadır.

Belgelere göre ilk defa 1680'li yıllarda yapıldığı görülen âyanlık seçimlerinde seçimi kazanan resmî âyan adayının

halktan **mahzar***, kadıdan ilâm ve vali- den **buyruldu*** alması gerekmektedir. Bu kimse buyruldu karşılığında "âyâni- ye" adı verilen bir ücret öderdi. Zamanla valiler, kasabalarda eşrafın reis-i a'yân- lık konusundaki rekabet ve mücadele- lerinden faydalananak rüşvet karşılığı âyanlık buyrulduzu vermeye başladılar. Bundan halkın zarara uğradığını gören ve daha önceleri âyanlık seçimlerine kar- ışırmamış olan merkezî hükümet zaman zaman duruma müdahale etmek zorun- da kaldı.

Âyanlık seçimlerine ilk müdahale, 1765 yılının Nisan ayında Sadrazam Muhsin- zâde Mehmed Paşa tarafından yapıldı. Buna göre valiler âyanlık buyrulduzu ver- meyecekti. Ayrıca halkın resmî âyan ada- yı sadârete kadı ilâmı ile haber verile- cek ve bu kimsenin durumu sadrazam tarafından tahkik ettirildikten sonra ne- ticenin müsbet olması halinde, valiye o kimsenin reis-i a'yânlığı mektup veya **kâime*** ile bildirilecekti. Bir süre sonra patlak veren Rus savaşı için de (1768- 1774), ölen bir âyanın yerine yenisinin geçmesi mevcut usule göre uzun zaman alacağından, 1769 yılının Ocak ayında halkın seçimi ile âyan tayini sistemine geçildi. Ancak âyanlık iddia ve kavgala- rının devam etmesi ve reis-i a'yân olma yolunda vali ile mütesellimlerden rüşvet- le buyruldu alınması karşısında 1779 yı- lının Nisan ayında yeniden 1765 yılı uy- gulamasına dönüldü. Bu uygulama bir ara bozuldu ve tekrar valiler tarafından âyanlık buyrulduzu verilmesine başlan- dı. Fakat Bâbüâli 1784 yılının Mayıs ayın- da aldığı bir kararla sadrazamın mek- tubu olmadan reis-i a'yân olunamaya- cağı hususundaki hükmünü yeniledi.

Merkezî hükümetin kuvvet ve kudre- tinden çok şeyler kaybetmesi sebebiyle âyanlık seçimleriyle ilgili olarak alınan bütün bu kararlar ve tedbirler impara- torluğun her yerinde tam olarak uygu- lanamadı ve âyanlık mücadeleleri zaman zaman kanlı çatışmalara dönüştü. Bu çatışmaların giderek yaygınlaşması üze- rine 1786 yılında Bâbüâli âyanlığa son vererek yerine şehir kethüdâlığını getir- di. Buna rağmen memlekette âyanlığı- nı devam ettirenlere, âyanlık iddiasında bulunanlara, âyanlık peşinde koşanlara ve eskiden âyan olup da şehir kethüdâ- sı olanlara rastlanmaktaydı. Öte yandan şehir kethüdâları âyan kadar güçlü, mu- teber ve iş görür kimseler olmadıkla- rından Bâbüâli'nin emirlerini gereği gibi uygulayamamışlar ve devlet işlerini ye-

rine getirirken zaman zaman da âyanın muhalefeti sebebiyle görevlerinde tam anlamıyla başarılı olamamışlardı. 1787 yılında başlayan Rus harbinde sefer ha- zırlıklarında görülen aksaklıklar üzeri- ne, durumun düzeltilmesi için, 1790 yı- lının Kasım ayında çıkarılan bir hüküm- le her kazanın önceki düzen üzere halk tarafından seçilmiş âyanlarının "hüccet-i şer'iyye" ile görevlerine tayin edilmeleri, tayin işine valilerin karışmaması ve se- çilen âyandan hüccet karşılığı kadı veya nâibin herhangi bir ücret almaması ka- rarlaştırıldı.

Âyanlığın yeniden resmen ihdas edil- mesiyle bilhassa Anadolu ve Rumeli'de âyanlık mücadeleleri yeniden alevlendi. Bu arada 1793'te III. Selim'in başlattığı Nizâm-ı Cedîd hareketini Anadolu âya- nından destekleyenler oldu. Rumeli âyan- ları ise aynı hareketi kendilerine ve ba- ğımsızlıklarına karşı bir hareket olarak değerlendirip cephe aldılar. Nitekim 1806 yılının Haziran ayında Rusçuk âyanı Tir- siniklioğlu İsmâil Ağa'nın başkanlığında Rumeli âyanı, Nizâm-ı Cedîd ordusunun Rumeli'de kurulmasına karşı çıkarak Os- manlı tarihinde II. Edirne Vak'ası olarak bilinen olayın meydana gelmesine yol açtılar. Bunun üzerine kan dökülmesini istemeyen III. Selim yeni ordunun Rume- li'de teşkil edilmesinden vazgeçti. Yeni- leşme yolunda geriye doğru atılan bu adım muhalif güçlere cesaret verdi. Bu sebeple 1807 yılının Mayıs ayı sonların- da çıkan Kabakçı Mustafa İsyanı netice- sinde önce Nizâm-ı Cedîd'e son verildi, daha sonra da III. Selim tahttan indiril- lerek yerine IV. Mustafa getirildi. Kabak- çı Mustafa İsyanı'nda canını zor kurtarabilen bir kısım Nizâm-ı Cedîd ricâli Rume- li'deki Rusçuk âyanı Alemdar Musta- fa Paşa'ya sığındı. Bunlar, II. Edirne Vak'ası'nda Nizâm-ı Cedîd'e muhalefet etmiş olan Alemdar Mustafa Paşa'yı söz konusu yenileşme hareketinin gereklili- ğine inandırmayı başardılar.

Ordusu ile İstanbul'a gelen Alemdar Mustafa Paşa, 28 Temmuz 1808'de IV. Mustafa'nın yerine II. Mahmud'u tahta çıkardı. Genç padişah yerinden emin ol- mak için, kendini tahta çıkaran ve kuv- vetleriyle İstanbul'a hâkim olan Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'yı sadra- zamlığa tayin etti. Böylece Osmanlı ta- rihinde ilk ve son defa bir âyan sadâre- te kadar yükseldi. Alemdar Mustafa Pa- şa, memleketin iç ve dış meselelerine çare bulunabilmesi için hükümet ile âyan güçlerinin karşılıklı güven içinde birle-

şerek hareket etmeleri gerektiğine inan- dığından, taşra âyan ve valileri ile baş- şehir ricâlini İstanbul'da yapılacak bir toplantıya davet etti. Az sayıdaki âyanın katıldığı toplantı sonunda Sened-i İttifak adlı belge imzalandı (Ekim 1808). Sadra- zam, söz konusu belge ile âyanın duru- muna hukukî bir nitelik kazandırmak is- tediye de başarılı olamadı. Çünkü âya- nın çoğu senedi imzalamamıştı. İmza- layan az sayıdaki âyan ise Sened-i İtti- fak'a sahip çıkmanın kendilerine sağla- yacağı imkânları değerlendirme ve züm- re menfaatlerini koruma şuurundan mahrumdu.

Sened-i İttifak'ın imzalanmasından sonra âyan kuvvetlerinin önemli bir kısı- mı İstanbul'dan ayrılınca yenîçeriler bir isyan çıkardılar. 16 Kasım 1808'de çı- kan bu ayaklanmada Alemdar Mustafa Paşa hayatını kaybetti. Böylece II. Mah- mud, yakınındaki en güçlü âyandan kur- tulduğu gibi İstanbul'daki âyan hâkimi- yeti de son buldu. Bunların yanında Se- ned-i İttifak da hükümsüz kaldı.

II. Mahmud, âyanların, saltanatına göl- ge düşüren Sened-i İttifak'ın hazırlan- masındaki rollerini bildiği gibi Nizâm-ı Cedîd'e son verilmesindeki faaliyetlerini de unutmamıştı. Bu bakımdan o hem Sened-i İttifak niteliğinde ve özelliğin- deki belgelerle bir daha karşılaşmamak, hem de yenileşme hareketleri karşısın- da muhalif bir güç olarak gördüğü âya- nı her bakımdan kendisine bağlamak ve onların taşradaki üstünlüklerine son vermek üzere merkezîyetçilik siyaseti- ne yöneldi. Padişahı bu siyasetinde sa- ray, ulemâ ve Bâbüâli bürokrasisi de des- tekledi. Çünkü bu siyasetin başansı, mer- kezî vilâyetlere hâkim olması ve adı ge- çen zümre mensuplarının nüfuzlarının taşrada artarak geçerli olması demekti. II. Mahmud, âsi âyan üzerine ordu gön- dermek ve bazan da onları birbirine dü- şürmek suretiyle merkezî otoriteyi hâ- kim kılmayı başardı. Padişah itaatkâr ve güçlü olan âyana karşı ise kuvvet kul- lanmadı, onların ölümlerini bekledi ve sonra yerlerine vârislerini değil de Bâ- büâli'nin temsilcilerini tayin ederek taş- radaki etkilerini azalttı. Âsi âyanın ço- ğunu idam ve malları ile emlakını mü- sadere ettirdi. Memleketin bazı bölge- lerinde âyanlığın yerine sandık emniyeti ve mahalle muhtarlıkları kuruldu. Uygula- nan merkezîleştirme siyaseti sonun- da, âyanlar idarî ve askerî güçlerini kay- betmiş olmakla beraber taşradaki sos- yal ve iktisadî nüfuzlarını devam ettir-

me imkânını ellerinden bırakmadılar. Bu bakımdan pek çok âyan iltizam işlerini yine sürdürdü. II. Mahmud 1834 yılında ihdas edilen redif askerî teşkilâtının kurulup yaygınlaşmasında kendilerinden faydalandı.

Tanzimat döneminde âyanın görevleri yeni kurulan müesseselere ve elemanlarına verilmeye başlandı. Öte yandan Bâbü'lî, ölen âyanın yerine yenisini tayin etmeyerek resmî âyanlık müessesesine son verdi. Âyanlık ortadan kaldırılmakla beraber âyan, eşraf vb. olarak bilinen kimseler varlıklarını ve nüfuzlarını sürdürdüler. Bunlar arasında halka zulmedenlere karşı Bâbü'lî kuvvet kullanarak Doğu Anadolu'da ve yine aynı biçimde Fırka-i İslâhiyye ile Çukurova'da merkezî idareyi hâkim kılmaya çalıştı.

Abdülmecid, Tanzimat yeniliklerine halkın katılmasını sağlayabilmek için onların temsilcileri olarak gördüğü âyanlarla 1845 yılında İstanbul'da bir toplantı yaptı. Ancak âyanın bu toplantıda gösterdiği şaşkınlık ve suskunluk sonunda umulan fayda sağlanamadı. Bununla birlikte âyan, kuruluş ve çalışma biçimleri merkezî hükümetle taşra ileri gelenlerinin bütünleşmesine yönelik olan vilâyet, livâ ve kaza idare meclislerine mahallî temsilci olarak katıldı. Öte yandan iktidara hâkim olan Bâbü'lî bürokrasisi, hukuk ve siyaset sahasında yaptığı yenileşme hareketlerine rağmen, taşrada âyanın idareye ve toprağa hâkim olmasını önleyemedi. Çünkü üyesi bulunduğu taşradaki idare meclisleri ve görev aldığı mahkemelerle bazı ihtisas komisyonları vasıtasıyla nüfuzunu devam ettiren âyan, katıldığı idarede görev yapan memurlarla anlaşmayı ve uyum sağlamayı başarmıştı. Nitekim 1847 tarihli Tapu Nizamnâmesi ile 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi, âyanın tasarruf ettiği toprağın sahibi olmasına imkân vermişti. Kısacası, Tanzimat'tan sonra uğradığı ad değişikliklerine rağmen âyan, Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere yakın zamana kadar İstanbul'da Meclis-i Meb'ûsan'a, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve taşrada belediye meclislerine temsilciler göndererek, değişik siyasî partilerin özellikle mahallî yönetimlerinde görev alarak ziraat, ticaret ve sanayi cemiyet ve odalarının idaresinde etkili olmuşlar, Türk siyasî, sosyal ve iktisadî hayatındaki rollerini ve önemlerini devam ettirmeyi başarmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevdet, *Târih*, IX, 7, 278; Lutfi, *Târih*, VIII, 363, 367 vd.; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinkli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemkar Mustafa Paşa*, İstanbul 1942; İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahallî İdareler (1840-1878)*, Ankara 1974; a.mlf., *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1979; Y. Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Tokyo 1976; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara 1977; a.mlf., "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu", *TTK Belleten*, XLII/168 (1978), s. 667-723; Halil İnalıcık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (ed. T. Naff — R. Owen), London 1977, s. 27-52; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilât", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 974-990; a.mlf., "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *TTK Belleten*, XXVIII/112 (1964), s. 623-690; Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980 s. 1-16; a.mlf., "II. Mahmut Devrinde Anadolu ve Rumeli'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839)", *TDA*, sy. 18 (1982), s. 33-73; a.mlf., "Folklorumuzda Çapanoğulları", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildiriler*, Ankara 1982, I, 217-233; Mücteba İlgürel, "Balıkesir'de Âyanlık Mücadelesi", *TED*, sy. 3 (1973), s. 63-73; V. P. Mutaftçıeva, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi" (trc. Bayram Kodaman), *TD*, sy. 31 (1978), s. 163-182; Deena R. Sadat, "Âyan and Ağa: The Transformation of the Bektashi Corps in the eighteenth Century", *MW*, LXIII/3 (1973), s. 206-219; Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki 'Eşraf ve A'yan' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osm.Ar.*, sy. 3 (1982), s. 105-118; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri, 1730-1839", *TAD*, XIV/23 (1975), s. 51-61; Musa Çardıcı, "Anadolu'da Redif Askerî Teşkilatının Kuruluşu", a.e., s. 63-75; M. Fuad Köprülü — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âyan", *İA*, II, 40-42; H. Bowen, "A'yan", *EI²* (İng.), I, 778.



ÖZCAN MERT

ÂYAN MECLİSİ

(bk. MECLİS-i A'YÂN).

A'YÂN-ı SÂBİTE

(الاعیان الثابتة)

Eşyanın görünür hale gelmeden önce Allah'ın ilminde bilgi olarak mevcudiyeti, zâhir olan varlıkların Allah'ın ilmindeki mahiyetleri, gizli hakikatleri.

Ayn-ı sâbite (çoğulu a'yân-ı sâbite) "hakikat, mahiyet ve zat" mânasına gelir ve varlık (vücûd) kavramından farklı bir mânâ ifade eder. Bir şeyin varlığı başka, mahiyeti başkadır. A'yân-ı sâbite, dış âlemde var olan eşyanın Allah'ın il-

mindeki hakikatleri olup haricte mevcut değildir; daha doğrusu bunlar Allah'ın ilminde sâbit olan "yoklar"dır (ma'dûmât). A'yân-ı sâbitenin dış âleme nazaran varlığı yoktur. Onun için "yok" olarak kabul edilir. Bu mânâda ona "mümkün" de denir. Zira İbnü'l-Arabî'ye göre mümkün de ma'dûmdur.

A'yân-ı sâbite terimi tasavvuf tarihine İbnü'l-Arabî ile girmiş, daha sonra mutasavvıflar Allah, âlem ve insan ilişkileri konusundaki kanaatlerini ve varlık görüşlerini büyük ölçüde bu kavrama dayanarak açıklamışlardır. İbnü'l-Arabî'ye göre yaratıkların ve eşyanın (mükevvenât, mümkinât) üç safhası vardır. İlk safhada eşya birbirinden ayrıt edilmeksizin ve aralarında bir farklılaşma söz konusu olmaksızın (bilâ-temeyyüz ve mücmel) Allah'ın ilminde küllî bir bilgi olarak vardır. Buna "şûn-ı sâbite" veya "taayyün-i evvel" (vahdetteki ilk belirme) denir. Eşya ikinci safhada a'yân-ı sâbite halindedir; birbirinden ayrılmış ve farklılaşmış bir vaziyette (bi't-temeyyüz ve'l-mufasssal) Allah'ın ilminde vardır. Bu safhada varlıklar müşahhas şeyler halindedir. Buna da "taayyün-i sâni" adı verilir. Üçüncü safhada eşya "a'yân-ı hâriciyye" halinde vardır. Eşyanın bu şekilde dış âlemde zuhûr ve tecellî etmesine "taayyün-i hâricî" adı verilir; yaratma (halk) bundan ibarettir. A'yân-ı sâbite, Hakk'ın hüviyetiyle duyulur âlem arasında yer alan bir varlık alanıdır. Vahdet-i vücûd nazariyesine göre varlık bir tanedir; o da Allah'ın varlığıdır. A'yân-ı sâbitenin âlemdaki tecellîsi olan dış varlıklar, hakikatte Hakk'ın oluş vasfıyla zuhûr etmesinden, yani varlığının dışa taşmasından (fe-yezân) ibaret olduğundan aslında "yok" hükmündedir. Kendilerine aitmiş gibi görünen varlıkları aslında Hakk'ın zuhûr etmiş varlığıdır; gerçek değil gölge varlıktır.

A'yân-ı sâbitenin açıklanması aynı zamanda yaratma ve dış âlemin de açıklanması mânasına gelir. Dış âlemde mevcut ve zâhir olan eşyanın esas itibariyle kendine has müstakil bir varlığı yoktur. Bu yönüyle bu şeylerin "yok" (ma'dûm) olduğuna inanılır. Bunların görünen varlıkları gerçekte Allah'ın varlığının değişik sûretlerde tecellîlerinden ibarettir. Zira tek ve biricik varlık (vahdet-i vücûd) O'nun varlığı olduğundan diğer şeylerin varlıkları mecazidir, görünürdedir. Eşyanın birbirinden farklı oluşu, ayrı ayrı varlıklara sahip oluşundan değil, a'yân-ı sâbitelerinin farklı oluşundandır. Varlıkta birlik mevcuttur, farklılık ve çokluk a'yân-ı sâbiteden ileri gelmektedir.